

The Application of Jung's Personality Psychoanalysis in Attar and Rumi's Poetry Relying on the Two Categories of Joiner and Separation

Faezeh Payriz Zanjani

Ph.D. in Persian Language and Literature, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudehen, Iran

Mehdi Mahouzi*

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudhen, Iran

Seyedeh Mandana Hashemi Isfahan

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudhen, Iran

Abstract

Despite the common thoughts of the poets who have stepped on the path of mysticism, each of them had a special style in depicting the ways and methods of conduct and their identification. In addition to the stylistic characteristics of a work, which play a decisive role in creating a different work, the spiritual and personality characteristics of the creator of the work also affect this matter. In this article, the personality of Attar and Rumi has been analyzed based on the theory of the famous psychologist, Gustav Jung, from the perspective of introversion and extroversion in the face of the two categories of

- The present paper is adapted from a Ph. D thesis on Persian Language and Literature, Roudehen Branch, Islamic Azad University.

*Corresponding Author: mahoozi@rai.ac.ir

How to Cite: Payriz Zanjani, F., Mahouzi, M. & Hashemi Isfahan, S. M. (2024). The Application of Jung's Personality Psychoanalysis in Attar and Rumi's Poetry Relying on the Two Categories of Joiner and Separation. *Literary Text Research*, 28(99), 349-376. doi: 10.22054/LTR.2021.60966.3384.

joiner and separation. Considering the influence of the childhood environment, different incidents and events in the lives of the two poets, the difference in their views and narratives about the character of the lover, which is the main focus of romantic lyric poetry, and the moods related to it, as well as the poetic style and personality type of the two poets, it can be acknowledged that Attar has an emotional introverted character and has spoken more about Hejran (separation) than Vesal (joiner), and despite many descriptions about Hejran (separation), Rumi does not consider Vesal (joiner) to be out of reach and has an emotional extroverted personality.

Keywords: Personality, Jung, Joiner, Separation, Attar, Rumi.

1. Introduction

The present research pays close attention to the two categories of separation and joiner in the sonnets of Attar and Rumi and has taken a special look at the personality of these two poets and examined their extroversion and introversion based on Jung's personality theory. This article examines the personality type of two poets by looking at the history and childhood of two poets and their poetic style, especially in dealing with concepts such as joiner and separation.

Research Questions

The present research will answer the following questions:

1. How was the living environment and childhood of the two poets and what effect did it have on their personalities?
2. What approach did Attar and Rumi have to the two categories of joiner and separation in their sonnets?
3. From the point of view of psychology, what type of personality did these two poets have and what differences did this issue create in their narrative style?

2. Literature Review

There are many articles and research studies from the perspective of psychoanalysis in the field of Rumi's and Attar's poems, including the analysis of the archetype of the self in Attar's *Mantiq al-Tair* (Gholampour, 2015), the principle of Senkhiat and identification in psychology, with the thoughts of Attar and Rumi (Anzabinejad, 2014), a comparative study of the archetype of the veil in the opinions of Jung and its traces in the ghazals of Shams (Mohammadi, Esmailipour, 2013), the lover's anima in Attar's Ghazals based on Jung's archetypal criticism (Aqrani, 2017). The following article deals with the psychoanalysis of the personality of Attar and Rumi based on Jung's typological model. The subject of this research is an innovation based on the concepts of "joiner and separation" in order to know the personality type of two poets.

3. Methodology

The research method in this study is descriptive-analytical. First, the principles of Jung's psychology in the field of personality have been carefully studied; then, with a complete study of life, research on the content of behavior and the study of the two poets' sonnets based on psychological studies, the personality of Attar and Rumi has been examined.

4. Conclusion

In his romantic sonnets, Attar talks more about separation and insists on the idea that the character of a lover is always in a state of fervency and is happy to make love and stay away from the beloved. On the other hand, although Rumi talks about burning and melting and separation, his tendency has been more towards happiness, hope, and joiner. Both poets, due to having a famous family, studied science and literature and had the good fortune to reach the final goal in this way; however, during Attar's childhood, very bitter events, especially the Ghoz attack, made his mind and soul suffer, and in the later years, according to the narrations, he was a reclusive man.

Based on the clear evidence of Attar's lifestyle, i.e. his tendency towards poetry and mysticism, his isolation and lack of socializing with mystics and great men of his time, his avoidance of fame and the features of the lover's personality in the sonnets, including being sad, feeling disillusioned, and being happy with the separation, emphasis on disappointment in joiner, his character can be counted among the group of emotional introverts.

On the other hand, apart from the bitter experience of migration, Rumi had more security during his childhood. Like his father, Bahavald, he became famous at a young age and enjoyed being in contact with great men and mystics and the people of the city. Based on pieces of evidence such as interest in acquiring knowledge and seeking fame, having many connections with scholars and students, states after his love experience - joy, mystic dance, music, and reciting poetry in the company of friends, also the personality characteristics of a lover in his Divan - the hope of being joined, special experiences of making love, which is a creative and unique thought - it can be said that Rumi had an emotional extroverted personality.

کاربست روان کاوی شخصیت یونگ در غزلیات عطار و مولانا با تکیه بر دو مقوله وصل و هجر

دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن،
ایران

فائزه پاپریز زنجانی

دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی،
رودهن، ایران

مهدی ماحوزی *

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی،
رودهن، ایران

سیده ماندانا هاشمی اصفهان

چکیده

با وجود اندیشه‌های مشترک شاعرانی که در مسیر عرفان گام نهاده‌اند، هر یک از آن‌ها در به تصویر کشیدن راه و روش‌های سلوک و شناسایی آن‌ها، سبکی خاص داشته‌اند. علاوه بر ویژگی‌های سبکی یک اثر که در به وجود آمدن اثری متفاوت نقشی تعیین کننده دارد، خصایص روحی و ویژگی‌های شخصیتی خالق اثر نیز بر این امر اثرگذار است. در این مقاله، شخصیت عطار و مولانا براساس نظریه روان‌شناس مشهور، گوستاو یونگ از بُعد درون‌گرایی و برون‌گرایی در مواجهه با دو مقوله وصل و هجر، مورد واکاوی قرار گرفته است. با توجه به تأثیر محیط دوران کودکی، رخ دادها و رویدادهای متفاوت زندگی دو شاعر، تفاوت نگاه و روایت آن‌ها درباره شخصیت عاشق که محور اصلی غزلیات عاشقانه است و حالات مربوط به آن و نیز شیوه شاعری و تیپ شخصیتی دو شاعر، می‌توان چنین اذعان داشت که عطار، شخصیت درون‌گرای احساسی دارد و از هجران، بیشتر از وصال سخن گفته است و مولانا نیز با وجود توصیفات بسیار در باب هجران، وصال را دور از دسترس نمی‌شمارد و شخصیت برون‌گرای احساسی دارد.

کلیدواژه‌ها: شخصیت، یونگ، وصل، هجر، عطار، مولانا.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن است.

* نویسنده مسئول: mahoozi@rai.ac.ir

مقدمه

در ادب غنایی و عرفانی، «هجران» و «وصال» همواره نقشی کلیدی را در داستان‌های عاشقانه ایفا می‌کنند. داستان عشق قهرمان غزل که به معشوقی زیبارو و اثری و گاه بی‌رحم و خونریز دل می‌بندد، همواره با این چالش روبه‌روست که آیا به وصال خواهد رسید یا نه؟! گرچه همواره عشق و عرفان، مضامین مهم غزل این دوره است. شاعران این سبک از آموزه‌ای مشترک بهره برده‌اند، اما می‌توان شیوه‌ی روایت متفاوت آن‌ها را به شکل معناداری سنجید. عطار و مولانا دو شاعر و عارف بی‌تکرار در ادبیات فارسی هستند و با توجه به اشعار پرمغز آنان بی‌تردید از دیدگاه علم روان‌شناسی، قابلیت بررسی و تحلیل خواهند داشت.

تحقیق پیش رو توجهی دقیق به دو مقوله‌ی هجر و وصل در غزلیات عطار و مولانا دارد و به شخصیت این دو شاعر نگاهی ویژه داشته و براساس نظریه‌ی شخصیت‌شناسی یونگ^۱، برون‌گرایی و درون‌گرایی آنان را مورد بررسی قرار داده است.

در علم روان‌شناسی هر یک از سه مقوله‌ی روان، ذهن و روح به صورت جداگانه تعریف شده است. روح، بخشی مجزا از روان است که روش‌های سلوک عارفان در تبع آن، درک و دریافت می‌شود و عارفان بر اثر استعدادها و قابلیت‌های روحانی و ارتباطات معنوی و مکاشفات در مسیر سیر و سلوک به یافته‌ها و به نتایج جدید عرفانی دست می‌یابند. این مقاله با نگاهی به سرگذشت و کودکی دو شاعر و شیوه و سبک شعری آن‌ها، به‌ویژه در برخورد با مفاهیمی چون وصل و هجر به بررسی تیپ شخصیتی دو شاعر پرداخته است.

۱. پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر به پاسخ‌گویی پرسش‌های زیر خواهد پرداخت:

- محیط زندگی و دوران کودکی دو شاعر چگونه بوده و چه تأثیری بر شخصیت آن‌ها گذاشته است؟

- عطار و مولانا چه رویکردی به دو مقوله‌ی وصل و هجر در غزلیات خود داشته‌اند؟
- از دیدگاه علم روان‌شناسی، این دو شاعر چه تیپ شخصیتی داشته‌اند و این مسأله چه تفاوت‌هایی را در شیوه‌ی روایت‌گری آن‌ها به وجود آورده است؟

1. Jung, C.

۲. فرضیه پژوهش

- با توجه به زندگی دو شاعر به نظر می‌رسد هر دو تحت تأثیر دوران کودکی و اتفاقات محیط جغرافیای خود بوده‌اند.
- عطار به هجر بیش از وصل پرداخته و مولانا وصل را بیشتر مورد توجه قرار داده است.
- به نظر می‌رسد با توجه به نظریه روان‌کاوی شخصیت یونگ، عطار درون‌گرا و مولانا برون‌گراست.

۳. شیوه پژوهش

روش پژوهش در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. در واقع به این شیوه بوده که ابتدا اصول روان‌شناسی یونگ در زمینه شخصیت‌شناسی، مورد مطالعه دقیق قرار گرفته، سپس با مطالعه کامل زندگی، تحقیق در باب درون‌مایه رفتار و مطالعه غزلیات دو شاعر براساس مطالعات روان‌شناسی، شخصیت عطار و مولانا بررسی شده است.

ذکر نکاتی جهت زودون ابهام خوانندگان این مقاله در خصوص اینکه چرا بیشتر دوران کودکی دو شاعر بررسی شده یا چرا نویسندگان بر زندگی شخصی دو شاعر تأکید داشته‌اند و همین‌طور رابطه سنت‌های ادبی و نقد روان‌کاوی، ضرورت دارد.

در رویکرد روان‌کاوی نقد ادبی، دو مقوله روح و روان از یکدیگر تفکیک می‌شوند. معمولاً وقایع کودکی در روان افراد و رفتارهای آن‌ها اثر مستقیم دارد. یونگ در مطالعات خود به ناخودآگاه افراد و وقایعی که در گذشته پررنگ بوده، توجه داشته و همواره پیامد اتفاقات ناگوار گذشته را بر روان افراد بررسی کرده است. با توجه به محدودیت حجم مقاله، تنها اشاره‌ای کوتاه به ناامنی و حملات مختلفی شد که روان عطار را تحت تأثیر قرار داد. عطار جنگ‌های پی‌درپی و ناامنی و قتل و تجاوز را بارها در کودکی دیده است. در مقابل، مولانا بجز مهاجرت، دوره کودکی آرام‌تری را گذراند.

اساس توجه نظریه یونگ بر ناخودآگاه جمعی و نیز اثر آن بر ناخودآگاه فردی است. یعنی همان‌طور که برخی مفاهیم و باورها نسل به نسل منتقل می‌شوند، افراد با توجه به تیپ شخصیتی و تجربیات مختلف، واکنش‌های متفاوتی نشان می‌دهند. علاوه بر این، سنت‌های ادبی، همچون باورهایی که یونگ آن را از نسلی به نسل دیگر قابل انتقال می‌داند بر شاعران دوره‌های مختلف اثرگذار بوده است و تفاوت‌های روانی و تیپ شخصیتی متفاوت شاعران

باعث خلق تصاویری شخصی بر مبنای ناخودآگاه جمعی شده است. بنابراین، وصل و هجر که به صورت سنت ادبی در غزلیات فارسی تکرار شده است با توجه به درک متفاوت دو شاعر و حالات خاص روانی آن‌ها به دو گونه متفاوت توصیف شده است. نوآوری پژوهش این است که تاکنون تیپ شخصیتی دو شاعر از نظر برون‌گرا یا درون‌گرا بودن بررسی نشده است.

۴. پیشینه پژوهش

مقالات و پژوهش‌های فراوانی از دیدگاه روان‌کاوی در زمینه اشعار مولانا و عطار وجود دارد. از جمله تحلیل کهن‌الگوی خویشتن در منطق‌الطیر عطار (غلامپور، ۱۳۹۵)، سنخیت در عرفان و همانندسازی در روان‌شناسی با گذری بر اندیشه‌های عطار و مولوی (انزلی‌نژاد، ۱۳۸۴)، بررسی تطبیقی کهن‌الگوی نقاب در آراء یونگ و رد پای آن در غزلیات شمس (محمدی و اسمعیلی‌پور، ۱۳۹۱) و آنیمای معشوق در غزل‌های عطار بر پایه نقد کهن‌الگویی یونگ (اقرانی، ۱۳۹۷). مقاله پیش رو به روان‌کاوی شخصیت عطار و مولانا براساس مدل تیپ‌شناسی یونگ پرداخته است؛ موضوع این پژوهش بر مدار مفاهیم «وصل و هجر» در جهت شناخت تیپ شخصیتی دو شاعر، نوآوری دارد.

نقد روان‌شناختی در دهه‌های اخیر همچون مطالعات میان‌رشته‌ای دیگر، رونق یافته است. این نقد، خواننده را با لایه‌های زیرین متن روبه‌رو می‌کند؛ به گونه‌ای که به درکی عمیق از متن و شخصیت‌ها می‌رسد و به شیوه علمی رفتارهای درون‌گرا و برون‌گرا و همچنین الگوی خاص فکری هر فرد را توضیف و تبیین می‌کند که البته کار پیچیده‌ای است؛ زیرا تمامی مبانی و خصوصیات شخصیت را نمی‌توان در یک نظریه خاص روان‌شناسی یافت.

«شاید ارسطو نخستین کسی باشد که با طرح نظریه کاتارسیس^۱ که به معنی تزکیه و پالایش روان یا روان‌پالایی است به صورت علمی به پیوند ادبیات و روان توجه کرد و گونه‌ای از نقد روان‌شناختی را پی ریخته است» (امامی، ۱۳۷۷: ۱۳۰).

بی‌شک سهم یونگ بیش از سایر روان‌شناسانی چون فروید^۲، راجرز^۳ و... بوده است؛ زیرا وی معتقد است در زیر سطح ظاهری آگاهی، ناخودآگاه جمعی ازلی وجود دارد که

-
1. Catharsis
 2. Freud, S.
 3. Rogers, C.

به صورت عامل روانی مشترک و موروثی همه اعضای خانواده بشری درآمده است (گورین^۱، ۱۳۷۰: ۱۹۲). «این ایده که انسان دچار دوبردگی است (به عبارت دیگر، در عین آگاهی به میزان زیادی ناخودآگاه است)، کمک می‌کند تا انبوه آثار ادبی را بهتر بفهمیم و تحلیل کنیم که شخصیت اصلی‌شان به طور اتفاقی به همزاد خودش برمی‌خورد» (پاینده، ۱۳۹۷: ۷۹).

چنان که گفته‌اند جوهر هنرها از روان آدمی نشأت می‌گیرد؛ بنابراین، هنر شعر و ادبیات از آنجا که از سرچشمه زبان آدمی می‌جوشد، بیش از هنرهای دیگر با روح و روان آدمی پیوند خورده است؛ از این رو، منتقد برای کشف لایه‌های عمیق‌تری از ویژگی‌های روان انسان از علم روان‌شناسی برای مطالعه ادبیات استفاده می‌کند. «آثار هنری یا ادبی شناخت عمیقی از روان خالق‌شان به دست می‌دهند. آفرینش این آثار به رؤیاهای مان شباهت دارد. سازوکارهایی که بزرگ‌ترین، اما پنهانی‌ترین آرزوهای مان را در رؤیاها و کابوس‌ها با طول و تفصیل به نمایش درمی‌آورند (همان آرزوهایی که در ضمیر آگاه‌مان بسی مضمئرکننده‌اند) عیناً بر آفرینش اثر هنری نیز حاکم هستند» (همان: ۱۰۱).

«ارتباط روان‌شناسی به عنوان دانشی که به بررسی ذهن و رفتار انسان می‌پردازد با ادبیات که موضوع آن، انسان و تأثیر محیط بر اوست، چنان نزدیک است که شاخه‌ای به نام روان‌شناسی ادبی بر اساس مشترکات این دو دانش به وجود آمد» (ولک و وارن^۲، ۱۳۸۲: ۸۲).

بی‌گمان شناخت ابعاد یک اثر ادبی در گرو آشنایی با دستاوردها و نظریه‌های دانش روان‌شناسی است و با شناخت این دستاوردها می‌توان تحلیلی درست از این آثار یافت.

۵. تعریف شخصیت و نظریه شخصیت‌شناسی یونگ

مکتب‌های روان‌شناسی، تعاریف متعددی از شخصیت ارائه کرده‌اند. از این رو ارائه یک تعریف جامع، دشوار است. با این همه می‌توان گفت: «شخصیت، مجموعه سازمان‌یافته و واحدی متشکل از خصوصیات نسبتاً ثابت و پایدار است که روی هم، یک فرد را از افراد دیگر متمایز می‌سازد» (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۷) یا به عبارت دیگر «شخصیت، سازمان پویای جنبه ادراکی، انفعالی، ارادی و بدنی خرد آدمی است» (سیاسی، ۱۳۷۴: ۷).

1. Guerin, W.

2. Wellek, R. & Austin, W.

در روان‌شناسی شخصیت، افراد، متناسب با ویژگی‌ها و صفات بارز خود در ردیف تیپ‌های شخصیتی قرار می‌گیرند.

کارل گوستاو یونگ، روان‌شناس و روان‌کاو سوئیسی، نخستین شخصی است که به شکل مستقیم به مبحث تیپ شخصیتی اشاره داشته است. او معتقد است رفتاری که به نظر ما، غیر قابل پیش‌بینی است، اگر بتوان زیربنای ذهنی و برداشت‌ها و نگرش‌های اشخاص را شناخت، قابل درک و شناسایی و پیش‌بینی است.

یونگ برای نخستین بار بحث قطبیت‌های برون‌گرا و درون‌گرا را مطرح و نظریات خود را در قالب کتاب انواع روان‌شناختی^۱ در سال ۱۹۲۱ میلادی منتشر کرد که بعدها این نظریه به نظریه «تیپ‌های هشت گانه یونگ» معروف شد.

یونگ در شخصیت انسان وجود دو نوع نگرش را تشخیص داده است: یکی برون‌گرایی و دیگری درون‌گرایی. نگرش برون‌گرایانه، انسان را به سوی دنیای عینی بیرون سوق می‌دهد؛ در حالی که نگرش درون‌گرایانه، او را متوجه دنیای درون خود می‌سازد. این دو نگرش، معمولاً در هر شخص وجود دارد، اما به طور معمول، یکی غالب و آگاه و دیگری مغلوب و ناخودآگاه است.

شولتز^۲ به نقل از یونگ می‌نویسد: «یونگ، برای هر کدام (افراد درون‌گرا و برون‌گرا) خصایصی می‌شمارد. درون‌گرایان به افکار و احساسات خویش توجه دارند، نگران آینده و محافظه‌کارند، اصول و معیارها را مهم‌تر از خود اعمال می‌دانند و در نوشتن، بهتر از گفتن، مردم‌گریز و دیرآشنا هستند. برون‌گرایان به افراد و اشیا توجه دارند. در زمان حال زندگی می‌کنند و به خود اعمال توجه دارند. خون‌گرم، پرحرف، زودآشنا و اهل معاشرت و اجتماعی هستند» (شولتز، ۱۳۵۴: ۵۷۵).

به طور کلی «برون‌گرایان، سوگیری به دیگران و نیز به جهان خودآگاهی دارند. کارمایه آنان به خارج معطوف است و به وسیله عامل بیرونی برانگیخته می‌شوند. درون‌گرایان به جهان درونی خویش سوگیری دارند و کارمایه آنان نخست به درون و سپس به واقعیت بیرونی جریان می‌یابد. در ارتباط با اشخاص و اشیاء بی‌اعتمادند و کناره

1. psychological types

2. Schultz, D.

می‌گیرند، تأمل را بر عمل برتر می‌دانند و به این ترتیب ممکن است آن‌ها خودخواه و سازگار ناپذیر دیده شوند» (فدایی، ۱۳۸۱: ۶۳).

به نظر یونگ در انسان، چهار کنش یا فعالیت اساسی روانی نیز وجود دارد که عبارتند از: تفکر، احساس، ادراک و الهام. ادراک و الهام از کارکردهای غیرعقلانی هستند و تفکر و احساس از کارکردهای عقلانی که شامل قضاوت و ارزیابی دربارهٔ تجربیات می‌شوند. شاملو این چهار کنش را در وجود آدمی این‌گونه تعریف می‌کند: «تفکر: افرادی که این کنش در آن‌ها قوی‌تر است می‌کشند جهان را با استدلال بشناسند و به روابط منطقی جهان توجه دارند. احساس: افرادی که این کنش در آن‌ها مسلط است، می‌کشند جهان را با احساسات خوشایند و ناخوشایندی که از تجربه‌های خود دارند بشناسند. ادراک: با وجود این کنش، افراد، جهان را آن‌چنان که هست تجربه می‌کنند. الهام: افرادی که این کنش در آن‌ها قوی‌تر است در شناخت جهان، به یک ناخودآگاه یا ادراک درونی توجه دارند و می‌کشند به نیروی نهانی موجود در اشیا پی‌ببرند» (شاملو، ۱۳۸۲: ۴۵).

روانشناسی تحلیلی یونگ با مفهوم معروف آن، توارث فرهنگی؛ یعنی اینکه بسیاری از خصیصه‌های فرهنگی در طول قرن‌ها به صورت ارثی به نسل‌های بعد منتقل شده‌اند و تأکید او روی دو مفهوم درون‌گرایی و برون‌گرایی و همچنین توجه عمیق به کارکردهای فکری مغز و احساسات بر زمینه‌ای قوی و غنی از مطالعات او روی اسطوره‌شناسی و روان‌شناسی مقایسه‌ای قبایل بدوی و متمدن و مطالعات بالینی فراوان است (شولتر، ۱۳۵۴: ۶۰۱).

«یونگ بر اساس تعامل‌های دو نگرش درون‌گرا و برون‌گرا و چهار کارکرد مذکور، هشت تیپ شخصیتی را معرفی کرده است: ۱- برون‌گرای متفکر، ۲- برون‌گرای احساسی، ۳- برون‌گرای حسی، ۴- برون‌گرای شهودی، ۵- درون‌گرای متفکر، ۶- درون‌گرای احساسی، ۷- درون‌گرای حسی و ۸- درون‌گرای شهودی» (کریم‌پور، ۱۳۹۵: ۱۶۰).

عطار و مولانا، عارفان واصل و شاعران جاودان ادبیات فارسی‌اند، اما صرف‌نظر از شخصیت والای آن‌ها، هر یک پیشینه و زندگی‌نامه‌ای بر اساس مسیر پرفراز و نشیب در طول عمر خود داشته‌اند و از دیدگاه علم روان‌شناسی، هر یک از آن‌ها دارای تیپ‌های شخصیتی خاص بوده‌اند که بر جهان بینی و شیوهٔ روایت آن‌ها از مقولهٔ عشق و مضامین مرتبط با آن و شیوهٔ خلق غزلیات عاشقانه تأثیر گذار بوده است.

۶. بحث و بررسی

۶-۱. کودکی و سرگذشت عطار

فریدالدین ابوحامد محمدبن ابوبکر، ابراهیم بن اسحاق عطار کدکنی نیشابوری در سال ۵۵۳ به دنیا آمد. نام پدر وی ابراهیم و کنیه اش ابوبکر بود. وی دارو فروش و عطار بوده است و مادرش نیز زنی زاهد و عزلت نشین بوده است که عطار در اسرارنامه از پدر و مادر خویش به نیکی یاد کرده است.

در دوران کودکی او فاجعه غز اتفاق افتاد. راهزنان غز پس از شورش، سلطان سنجر را به اسارت گرفتند و خانه و دکان‌ها را غارت کردند و زنان و دختران و کودکان را می‌ربودند و به آن‌ها تجاوز می‌کردند و یا مردان و زنان شهر را به قتل می‌رساندند. پس از چند سال سلطان سنجر از اسارت غز نجات یافت و تخت سلطنت را باز پس گرفت، اما وفات او باعث بی‌نظمی دوباره شهر شد و وحشت و اضطراب دوباره حکمفرما شد. این وقایع بر شخصیت عطار تأثیر گذاشته و شاید یکی از دلایل انزوای او بوده است.

«حوادث تلخ زندگی عطار به دلیل ناامنی و جنگ‌ها و رخدادهای ناشی از آن، بسیار پررنگ بوده است و این موضوع می‌توانست ذهن و روان شاعر را به شکلی عمیق درگیر کرده باشد. عطار در همان دوره کودکی با مفهوم رنج و اندوه بشر آشنا شد که این خود می‌توانست مقدمه‌ای باشد برای اینکه به این نتیجه برسد که رنج، بن‌مایه سلوک عرفانی است و انسان، خواسته یا ناخواسته با آن مواجه می‌شود» (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۶۳) و نیز این عوامل مقدمه‌ای برای تناقض‌های عرفانی او شد.

۶-۲. کودکی و سرگذشت مولانا

«جلال‌الدین محمد مشهور به مولوی در ششم ربیع الاول سال ۶۰۴ هجری، سی‌ام سپتامبر ۱۲۰۷ میلادی، در بلخ به دنیا آمد. مادرش، مؤمنه خاتون و پدرش، بهاء ولد بوده است» (قنبری، ۱۳۹۷: ۲۱).

آنچه در دوران کودکی مولانا دیده می‌شود، شهرت پدر و احترام مردم و بزرگان به او، داشتن خانواده‌ای که مولانا را از کودکی به خوبی پرورش دادند و ضمن اینکه برای فرزندشان احترام قائل بودند، مقدمات تحصیل او را آماده می‌کردند. وی از کودکی روحی جست‌وجوگر داشته است، اما علم، شهرت، مقام روحانی پدر و بزرگانی که با خانواده

آن‌ها معاشرت داشته‌اند بر حوادث بعدی زندگیش، اثر مستقیم داشته است. مهم‌ترین اتفاق زندگی، مهاجرت اوست. این جدایی از اصل و دیار در لابه‌لای مفاهیم عرفانی گسترده شده است، می‌تواند در آغاز از رخ دادی مهم در دوران کودکی اش خبر دهد:

بشنو از نی چون حکایت می‌کند
از جدایی‌ها شکایت می‌کند
(مولانا، ۱۳۸۱: ۱۹)

مولانا در محیطی با آرامش بیشتر و با یاران و دوستان بسیاری که پیرامون پدر بوده و ناگزیر بر شخصیت او نیز اثر گذاشته‌اند، بالیده است. از این رو، مفهوم رنج برای او معنایی دیگر دارد. درست است که همه انسان‌ها تجربه رنج و اندوه و شکست و ناکامی دارند، اما تنش‌ها و درگیری‌های ذهنی او در دوران کودکی کمتر و شاید تلخ‌ترین تجربه، مهاجرت بوده است.

این سرنوشت، خود می‌تواند از او شخصیتی با شکاکیت کمتر و روش‌نگری بیشتر بسازد، اما نمی‌توان گفت که با همه تأثیرپذیری‌ها، نظام فکری و عقیدتی عارفان کاملاً مطابق با یکدیگر بوده است؛ زیرا خصایص روحی متفاوت شاعران در ایجاد نظام فکری خاص آن‌ها دخیل بوده است.

۳-۶. هجر و وصل در غزل عطار

عطار نیشابوری، طالب درد و هجران است. وی «در عاشقانه‌ها، مثل آنچه در عاشقانه‌های سنایی، انوری و خاقانی وجود دارد، همان شوق وصال و درد فراق را می‌سراید از معشوق لذت وصل می‌طلبد و از هجران ناشی از فراق جسمانی می‌نالند» (زرین کوب، ۱۳۹۱: ۶۳).

درد بر من ریز و درمانم مکن
درد تو ز درمان خوش‌تر است
چون وصال هیچ کس را روی نیست
روی در دیوار هجران خوش‌تر است
(عطار، ۱۳۸۶: ۴۵)

از این رو، واژه‌های درد، غم، هجران و فراق در دیوان عطار بسیار پرکاربرد است و این امر یکی از وجوه تمایز غزلیات عطار با غزلیات شمس است. «غزلیات عطار شور و سوزی دارد که آن را از غزلیات سنایی و خاقانی که سرمشق اوست و از غزلیات مولانا که

از شیوه غزلیات وی متأثر به نظر می‌رسد، متمایز می‌سازد. بوی درد، بوی سوز و بوی جان سوخته از مقام آن‌ها به مشام می‌رسد» (زرین کوب، ۱۳۹۱: ۶۲).

عطار، عارف واصل است. با این حال، او رستگاری را در رنج مدام می‌داند و بن‌مایه تفکرش این است که سالک با اندوه و ابراز آن می‌تواند نظر معشوق را به خود جلب کند. وی رنج و درد را اساس سلوک می‌داند.

گفت تا دوزخ شود همراه من هفت دوزخ کرد یک آه من
(عطار، ۱۳۷۰: ۱۶۴)

تحمل رنج، او را به نقطه کمال و وصل می‌رساند. از این رو خواننده با مطالعه غزلیاتش، بارها با حس و حال عاشقی که هجران را تجربه کرده و از آن با سوز و گداز سخن گفته است، مواجه می‌شود.

شخصیت عاشق در غزل عطار همواره مشتاق معشوق و در سوز و گداز بوده است، روحیه حساس و شکننده او در لابه‌لای ابیات غزلیاتش مشهود است. در بسیاری موارد، زمانی که سخن از عشق می‌گوید، امیدی به وصل ندارد. بیشتر چنان در وادی حیرت فرو می‌رود که نمی‌تواند حتی به وصل بیندیشد و این ناشی از اندیشه خاص اوست. «تصوف عطار تا حدی همانند تصوف غزالی، یک نظام سلوکی و رفتاری شخصی فردی و عاری از روی و ریا بود. در نزد او، سلوک ناشی از عشق و عشق ناشی از درد بود. تصوف هم از درد آغاز می‌شود، در درد ادامه می‌یابد و از درد به کمال می‌رسد» (زرین کوب، ۱۳۹۱: ۱۵۸).

این اندیشه و نگرش، عطار را مقابل مولانا قرار می‌دهد و وصل برای او معمولاً دور از دسترس است. در بیت زیر، او به این مضمون اشاره دارد که هیچ‌کس نمی‌تواند به وصال معشوق برسد.

بر نیارد خورد کس از روی تو زان که زلفت همچو عقرب کژدمست
(عطار، ۱۳۸۶: ۶۰)

در بسیاری از ابیات او از هجران و فراق و دوری از یار با اندوه و درد بسیار یاد می‌کند و به وصل امیدی ندارد.

تحفه جنت که از بهر شما آراستند
با غم هجران او دوزخ سراپستان ماست
(همان: ۲۷)

چون وصال هیچ کس را روی نیست
روی در دیوار هجران خوشترست
(همان: ۴۵)

تا کی آخر از فراق کار من
با وصال به بتر بایست نیست
(همان: ۸۶)

۶-۴. هجر و وصل در غزل مولانا

مولانا در غزلیات شمس از هجران، فراوان سخن گفته است. او در فراق یار - شمس الدین و همچنین خداوند - اشعار بسیاری دارد که یکی از زیباترین آن‌ها این بیت است:

بی همگان به سر شود بی تو به سر نمی شود
داغ تو دارد این دلم، جای دگر نمی شود
(مولانا، ۱۳۷۶: ۲۴۴)

در واقع از نظر مولانا، هجران باعث کمال است. از عشق نمی کاهد و بهترین راه رسیدن به پختگی معنوی است. علت غیبت شمس نیز همین است. او در مقالات می نویسد: «من جهت مصلحت تو پنجاه سفر بکنم. سفر من برای برآمد کار توست. اگر نه، مرا چه تفاوت از روم تا شام؟ در کعبه باشم و یا در استبول، تفاوت نکند الا آن است که البته فراق پخته می کند و مهذب می کند. اکنون، مهذب و پخته وصال اولیتر یا پخته وصال اولیتر یا پخته فراق؟ این که در وصال پخته شود و چشم باز کند، کجا و آن کجا که بیرون ایستاده بود تا کی در پرده راه یابد؟ چه ماند بدان که در اندرون پرده باشد مقیم؟» (همان: ۲۸۰).

واخرم یک بارگی از غم و بیچارگی
سیرم از غمخوارگی منت غمخوارگان
(همان: ۷۵۴)

اگرچه در این غزلیات، اندوه ناشی از هجران، فضای غزل را تحت تأثیر قرار داده است، اما مولانا را به گونه‌ای دیگر درمی یابیم، زیرا در کلیت غزلیات، بیش از هجران و فراق از

عشق و شادی و وصل سخن می گوید و درک و کشف و شهودی است که بر اثر حالات عاشقی به وجود آمده است.

اگر شمس همیشه در کنار مولانا بود، او از وجودش فیض طلب می کرد، اما این شیدایی و سوختگی را هرگز به دست نمی آورد. «مولانا که درد هجران و اشتیاق را چنان که هیچ - کس دیگر نیاموخته وصف کرده است، سرانجام پس از آن که شمس الدین برای همیشه او را ترک گفت، آموخت که معشوق نمی تواند از عاشق جدا شود» (شیمیل، ۱۳۷۰: ۴۷۹). حقیقت این است که معشوق در جان، جای دارد و هیچ گاه از عاشق جدا نیست:

ای عقل باش حیران نی وصل جو نی هجران چون وصل گوش داری ز آنکس که نیست غایب
(مولانا، ۱۳۷۶: ۱۶۰)

از این رو، با آنکه غزلیاتی مبتنی بر مضمون هجر را خلق نموده است،= در مقایسه با عطار کمتر از این مقوله، سخن گفته است.

به جز از هجر آن مخدوم جانی دل و جان را به عالم اندهان کو
(همان: ۸۲۵)

و سخت ترین فراق را بعد از وصل می داند.

سخت بود هجر و فراق ای حبیب خاصه فراقی ز پی اعتناق
(همان: ۵۱۱)

از این رو غم ستیزی و شادی گرایی، درون مایه بسیاری از غزلیات اوست و از غم دوری از یار به شیوه ای دیگر سخن می گوید. برای مثال در ابیات زیر گریزان بودن غم را مطرح می کند.

چنان کز غم دل دانا گریزد دو چندان غم ز پیش ما گریزد
مگر ما شحنه ایم و غم چو دزد است چو ما را دید جـا از جـا گریزد
(همان: ۴۲۳)

اندیشه وصل در ابیات مولانا فراوان دیده می شود.

هر هستی در وصل خود در وصل اصل خود خنک زنان بر نیستی دستک زنان اندر نما
(همان: ۱۸)

دیدار معشوق و شادی حاصل از آن در این ابیات، سخن از فراق و هجران نیست.
در غزل زیر که مطلع آن از آمدن بهار و شادی مستان خبر می دهد، با دو بیت زیر به پایان
می رسد:

که جانها را بهار آورد و ما را روی یار آورد بین کز جمله دولت ها کدام آورد مستان را
ز شمس الدین تبریزی به ناگه ساقی دولت به جام خاص سلطانی مدام آورد مستان را
(همان: ۳۸)

با آن که معشوق جدا از دیگران است، نور وجود او با عشاق در وصل مدام می باشد.
از سوی تبریز تافت شمس حق و گفتمش نور تو هم متصل با همه و هم جداست
(همان: ۱۴۷)

در مقام عاشقی، امید به وصل دارد و از فعل دعایی برای قرین شدن با معشوق استفاده
می کند.

ای عاشق پنهانی آن یار قرینت باد ای طالب بالایی بالات مبارک باد
(همان: ۲۲۵)

در غزلی، از آمدن وصال پایدار و از حضور معشوق در خواب و بیداری و همراه بودن
همیشگی او می گوید.

بیندم چشم و گویم شد گشایم گویم او آمد و او در خواب و بیداری قرین و یار غار آمد
(همان: ۱۹۶)

همچنین از آمدن معشوق و درخواستش برای سفر نکردن یار می گوید.

دیر آمده‌ای سفر مکن زود ای مایه هر مراد و هر سود
(همان: ۲۶۲)

علاوه بر آن، مولانا بارها از تجربه حضور معشوق با خرسندی و شعف یاد می‌کند. در ابیات زیر، شاعر از گذر معشوق بر بام وجودش یاد می‌کند و از نزدیک شدن معشوق، سبک بال می‌شود.

ای یوسف خوش نام ما خوش می‌روی بر بام ما انا فتحنا الصلا باز آ ز بام از در در آ
ای بحر پر مرجان من والله سبک شد جان من ای جان سرگردان من از گردش این آسیا
(همان: ۱۲)

در غزلیات شمس، تجربه وصل بارها به تصویر کشیده شده و شاعر از قرین شدن با معشوق خود مسرور گشته است.

گاه مولانا، حضور معشوق را مترادف با وصال پایدار می‌داند و بر اثر یگانگی روحی و اتصال معنوی که میان او و شمس تبریزی برقرار شده است از این وصال با رضایت و شادمانی یاد می‌کند. هر چند وی که در دیوان غزلیات از دوری معشوق بسیار گفته، ژ به همان نسبت نیز از شادی و وصل و رضایت از حضور معشوق، سخن به میان است. در مقابل، عطار در اغلب موارد از وصل بهره ای نبرده است.

۵-۶. تپ شخصیتی عطار و مولانا

در نظریات یونگ، تقابل میان درون‌گرایی و برون‌گرایی دیده می‌شود. «هر کس در اصل به یکی از این دو طریق با جهان ارتباط برقرار می‌کند. اگرچه جهت دیگر نیز همیشه برای فرد باقی می‌ماند. در حالت درون‌گرایی، جهت اصلی فرد به درون و به جانب خویشتن است. فرد درون‌گرا، دودل، متفکر و محتاط است» (پروین، ۱۳۹۵: ۱۱۵).

درک افراد تپ درون‌گرا بسیار دشوار است؛ زیرا احساسات آن‌ها را قطره چکانی بروز می‌دهند. براساس نظریه یونگ، ضرب المثل «آب هر چه را کدتر، نفوذش عمیق‌تر» درباره این تپ صدق می‌کند» (شارپ^۱، ۱۳۹۶: ۷۷). درون‌گرایان برخلاف برون‌گرایان،

1. Sharp, D.

«با تنها بودن، احساس راحتی می‌کنند و کارهای انفرادی را دوست دارند» (مارتین^۱، ۱۳۹۴: ۲۱). «افراد این تیپ نه می‌درخشند و نه خودشان را به نمایش می‌گذارند؛ انگیزه‌هایشان همیشه به خوبی پنهان می‌ماند؛ آن‌ها، زمینه‌های مبهمی از خودکنترلی دارند و معمولاً ساکت و خارج از دسترس‌اند و درکشان سخت است» (شارپ، ۱۳۹۶: ۷۸). افراد درون‌گرا بیشتر به جانب غم‌گرایش دارند. مطابق با آنچه از زندگی نامۀ عطار دریافت شده، او همواره گوشۀ عزلت برمی‌گزیده و معاشرت‌های اجتماعی او اندک بوده است؛ حتی در مسیر سیر و سلوک، با عارفان زیادی در ارتباط نبوده و به غیر از دکان عطاری در مناسبات اجتماعی دیگر شرکت نمی‌کرده است. اثر محیط و کودکی پر ماجرایش در ابیات عاشقانه او پیداست. با توجه به این تعاریف، عطار، شخصیت درون‌گرای احساسی دارد. در توصیفی که از حالات عاشقی‌اش در دیوان غزلیاتش دیده می‌شود، شخصیت عاشق در اغلب ابیات، تسلیم در برابر معشوق ترسیم می‌گردد.

من خاک توأم پای نهم برسرافلاک چون باد گرت بر من خاکی گذرافتاد
(عطار، ۱۳۸۶: ۱۱۶)

گر کشته شود عاشق از دشنه خون‌ریزت در روی تو هم چون گل از زیر کفن خندد
(همان: ۱۳۸)

او در اغلب موارد اندوهگین است.

بی تو از صد شادیم یک غم بهست با تو یک زخمم ز صد مرهم بهست
گر ز مشرق تا به مغرب دعوتست چون نمی بینم تو را ماتم بهست
(همان: ۷۷)

پایم ز دست واقعه در قیر غم گرفت کارم ز جور حادثه از دست در گذشت
بر روی من چو بر جگر من نماند آب بس سیل‌های خون که ز خون جگر گذشت
هر شب ز جور چرخ بلایی دگر رسید هر دم ز روز عمر به دگر گذشت
(همان: ۹۹)

1. Charles, M.

بر خاکِ درت به زاری زار از بس که به خون بگشت خون گشت
(همان: ۱۰۰)

او همواره در سوز و گداز است و راضی به هجران و درد است.

صد قرن چو باد اگربیوم هم باد بود که یار دورست
(همان: ۴۸)

گر بسوزم ز آتش عشقت رواست کآتش عشق تو تسکین منست
(همان: ۶۸)

این شخصیت، همان درون‌گرایی است که برای دیدار معشوق دست به ماجراجویی نمی‌زند، خطر کردن در عشق را اولویت خود نمی‌داند و با توصیف زیبایی معشوق و قدرت تام او هجران را حق خود می‌داند و درمانی برای آن نمی‌بیند.

به دریایی در افتادم که پایانش نمی‌بینم به دردی مبتلا گشتم که درمانش نمی‌بینم
(همان: ۴۷۷)

عطار مردی درون‌گرا و گریزان از اجتماع بوده که در مقام عاشقی نیز از وصل دوری می‌گزید و این شیوه روایت که یک تجربه واقعی به نظر می‌رسد، می‌تواند شخصیت ثابت او را به خوبی مشخص سازد. «غزلیات عطار، خواه عاشقانه، خواه عارفانه و خواه قلندرانه از عشقی واقعی که تجربه قلب یا تجربه روح است، حاکی است» (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۶۳). در ارتباط با مولانا نیز باید گفت که شخصیت او برون‌گرای احساسی است. «فرد برون‌گرا از نظر اجتماعی درگیر، فعال و متهور است» (پروین، ۱۳۹۵: ۱۱۵). از ویژگی‌های احساسی برون‌گرا این است که به دنبال ساخت یا حفظ موقعیت‌های هماهنگ در محیط اطراف است. برای مثال، تیپ برون‌گرای احساسی ممکن است چیزی را خوب یا زیبا توصیف کند؛ آن هم نه از روی ارزش‌های ذهنی‌اش، بلکه به این دلیل که این نظر، مناسب آن موقعیت اجتماعی است. به آن، تظاهر یا دورویی نمی‌گویند؛ بلکه خودی از احساس به شکل برون‌گرای آن است. آن‌ها «به سرعت تشخیص می‌دهند که موقعیت بیرونی به چه

چیزی نیاز دارد و به راحتی خود را وقف آن می‌کنند... تصور غالب در این جا، فردی است که به خوبی با موقعیت‌های بیرونی و ارزش‌های اجتماعی سازگاری پیدا کرده است» (شارپ، ۱۳۹۶: ۵۳).

با تحلیل نوع زندگی مولانا می‌توان او را مردی برون‌گرا دانست. او دانشمندی مشهور بود که بیشتر وقت خود را صرف یادگیری و سپس موعظه مردم شهر و تربیت شاگردانش کرد و به محبوبیت فراوانی دست یافت. براساس مدل شخصیت‌شناسی یونگ، معمولاً «دانشمندان» در گروه برون‌گرایان قرار می‌گیرند. با توجه به گفته‌های مولانا، او به شعر علاقه نداشت و به علوم چون دانشمندی دقیق و تیزبین می‌نگریست و به جنبه‌های نظری عرفان بیشتر گرایش داشت. پس از آشنایی با شمس شخصیت او دچار تغییرات بنیادین گشت. او که برای دست‌یابی به مقام علمی زحمات بسیار کشیده بود، به ناگاه دچار حیرت و بی‌خودی گشت و به مقام دنیوی خود پشت پا زد. از این پس نشانه‌های شگرف در شخصیت او دیده شد و تغییر در عملکردهای ثابت دانشمند صاحب مقام شهر، جنبه‌های پنهان شخصیت او را نمایان ساخت.

معمولاً عملکردهای متفاوت، سایه پنهان شده و در تاریکی فرو رفته را روشن می‌سازند و از آن پس لایه‌های جدید خود را مسلط می‌سازند. مطابق با این نظر، سایه پنهان شده شخصیت مولانا پس از سال‌ها بر اثر عاشقی، نمایان گشت. از خود بی‌خودی و حالاتی شبیه به جنون که زرین کوب از آن به جنون مقدس یاد کرده است، تمام تلاش‌های قبلی مولانا را برای رسیدن به جایگاه اجتماعی نقش بر آب کرد و ناگهان مردی جدید از ناخودآگاه او متولد شد. به نظر می‌رسد تضاد میان تلاش بین برتری یافتن در کسب علوم از جمله شعر و عرفان و نداشتن تعمق در عرفان عملی، سرانجام زندگی هشیارانه او را برهم زد.

«ابراز محبت بیش از حد و انفجاری، وفاداری افراطی نامعقول، وابستگی‌های احساسی یا نوعی شیدایی مرموز که تیر خلاص را به منطق شلیک می‌کند. در چنین نمونه‌هایی، پروسه تفکر هشیار به دست واکنش‌های ابتدایی که ریشه در سوژه نا هشیار و احساسات رشد نیافته دارد منهدم می‌شود» (شارپ، ۱۳۹۶: ۵۰)

اثر این تغییر عملکرد در زندگی واقعی مولانا و نیز توصیف او از عشق، مشهود است، اما او در مسیر عاشقانه، به کشف ناخودآگاه و نیروهای پنهان درون دست یافت. «اگر سایه شامل نیروهای مثبت و حیاتی باشد، باید آن‌ها را با زندگی فعال دربیامیزیم و نه اینکه

سرکوبشان کنیم. من باید دست از منیت و خودخواهی بردارد و اجازه دهد تا چیزی که ظاهراً منفی است، اما در واقع می تواند منفی نباشد شکوفا گردد و این فداکاری قهرمانانه - البته به مفهوم وارونه آن - در حد غلبه بر عاطفه را می طلبد» (یونگ، ۱۳۹۵: ۲۶۶).

در ابتدای راه همه بی خودی ها و تغییر رفتارهای شاعر، مستی و شادی و از خود بی خودی به این معناست که شاعر سرانجام عشق را پذیرفته و با آن در مسیر شدن و سیر و سلوک عارفانه است. این تجربه را در همان هنگام بی خودی به دیگران منتقل می کند. «ابیات زیادی در دیوان شمس هست که این معنی را نشان می دهد: بی خودی، تفویض مطلق و لبریز شدن از عشق» (دشتی، ۱۳۸۶: ۱۰۴).

کمتر شاعری است که بیشتر غزلیات را در حضور دیگران بسراید و این خود گواه برون گرا بودن شخصیت مولاناست. «افرادی که دارای خصوصیت برون گرا هستند به واسطه درگیری فعال در رویدادها، انرژی می گیرند. دوست دارند در فعالیت های گسترده غرق شوند و بیش از همه، هنگامی هیجان زده می شوند که در جمع باشند و اغلب بر سایر افراد پیرامون خود تأثیری انرژی بخش دهند» (مارتین، ۱۳۹۴: ۱۹).
مولانا از عشق شادمانه می گوید:

زهی عشق زهی عشق که ما راست خدایا چه نغزاست و چه خوب است، چه زیباست خدایا
(مولوی، ۱۳۸۸: ۱۰۸)

و آن را آب حیات می داند:

از آن آب حیات است که ما چرخ زنانیم نه از کف و نه از نای نه دف هاست، خدایا
(همان)

شور و مستی، ویژگی بارز غزلیات اوست.

یک پند زمن بشنو خواهی نشوی رسوا من خمره افیونم، زنهار سرم مگشا
(مولوی، ۱۳۷۶: ۷)

رندان سلامت می کنند جان را غلامت می کنند مستی زجامت می کنند مستان سلامت می کنند

(همان: ۱۷۸)

سماع و موسیقی در شعر او با شور و شوق همراه شده است.

مطربا این پرده زن کز ره زنان فریاد و داد خاصه این ره زن که ما را این چنین بر باد داد
(همان: ۲۶۹)

و یا همراه شادی:

امروز خندايم و خوش کان بخت خندان می رسد سلطانِ سلطانانِ ما از سوی میدان می رسد
(همان: ۱۷۷)

برون گرایان نسبت به درون گرایان شادترند و تجربیات و عواطف و احساسات خود را در جمع بیان می کنند. مولانا نیز از سرریز شدن هیجانها و اهمه‌ای نداشت و یاران او در مجالس سماع و هنگام سرایش شعر او را همراهی می کردند. همین نکته می تواند تقابل شخصیت عطار و مولانا را به خوبی نشان دهد. عطار، هم به اندوه گرایش داشت و هم با یاران بسیاری در ارتباط نبود و با آنها از تجربیات خود چیزی نمی گفت. او معمولاً خود را در پشت ابیات پنهان می ساخت و سایه او در لحظات عاشقی و حدیث نفس آشکار می شد، اما مولانا عشق را با روی گشاده پذیرفت، با وجود غم و درد هجران با سماع و موسیقی آن را در آمیخت و بر اثر این مراودات، روایات بسیاری در خصوص تغییر رفتارهایش در آن روزها وجود دارد که هر یک نشان‌دهنده ارتباط داشتن و مروده مولانا در لحظات متفاوت زندگی با دیگران است. در واقع پس از برون‌ریزی ناخودآگاه، وی به کشف سایه پنهان شده رسید.

با پایان این هیجانانگیز و تناقض‌های شخصیتی در مثنوی، مولانا را دوباره مردی متفکر و دانشمندی تحلیل‌گر می بینیم که توانست با غلبه بر عواطف به شرح و تفسیر آیات و احادیث - با بینشی ژرف‌تر - پردازد.

با توجه به موارد فوق و توضیحاتی که در بخش هجر و وصل داده شد به این پرسش می توان پاسخ داد که محیط زندگی مولانا نسبتاً ثبات بیشتری را به او هدیه داده است و او نیز با توجه به شخصیت برون‌گرای خود هنگام عاشقی، دست به خلق تصاویری متفاوت نه در ادبیات فارسی که در ادبیات جهان داشته است. از این رهگذر هنگام توصیف شخصیت

عاشق که به یقین حاصل تجربیات خود اوست با امید و شادی از معشوق می گوید و وصل را پاداشی برای خود می داند.

بحث و نتیجه گیری

شخصیت «عاشق» که قهرمان غزلیات عاشقانه است در ادب غنایی و عرفانی بر اساس سنت ادبی حاکم بر هر دوره ای و نیز توصیفات و نگرش های خاص شاعر خلق می شود. از این رهگذر، عطار و مولانا مطابق با معیارهای اندیشه عرفانی و پیشینه ادبی - فرهنگی ایران از برخی الگوهای رایج پیروی کرده اند، اما سرانجام هر یک از آنها شخصیت عاشق را با وجود همه الگوها و شباهت های انکارناپذیر از جمله تسلیم شدن در برابر معشوق، خود را ضعیف دیدن، ابراز عشق کردن و... به گونه ای متمایز ترسیم کرده اند.

با بررسی و تحلیل مضامین وصل و هجر، این نتیجه حاصل شد که با توجه به کودکی و حوادث زندگی عطار و مولانا و نیز غزلیات عاشقانه شان که متأثر از تجربیات واقعی آنهاست، می توان شخصیت دو شاعر را از لابه لای ابیات آنها و از پشت شخصیت عاشق، نمایان ساخت.

عطار در غزلیات عاشقانه از هجر و اندوه بیشتر سخن می گوید و بر این تصور و ایده پافشاری می کند که شخصیت عاشق همواره در تب و تاب است و به عشق ورزی و دوری از معشوق، خشنود است. در مقابل، مولانا از سوز و گداز و هجران می گوید، اما گرایش او بیش تر به شادی، امید و وصل بوده است. هر دو شاعر به سبب دارا بودن خانواده سرشناس به یادگیری علم و ادب پرداخته و این اقبال را داشته اند که در این مسیر به هدف نهایی برسندریال اما در دوران کودکی عطار، حوادث و اتفاقات بسیار تلخ به ویژه حمله غز، ذهن و روان او را رنجور کرده و در دوران بعد - به گونه ای که از روایات برآمده - او مردی عزلت نشین بوده است. براساس شواهد واضح از نوع زندگی عطار؛ یعنی گرایش به شعر و عرفان، گوشه گیری و عدم معاشرت بسیار با عارفان و بزرگان هم عصر خویش، دوری جستن از شهرت و ویژگی های شخصیت عاشق در غزلیات از جمله اندوهگین بودن، حس سرخوردگی، خشنودی از هجران، تأکید بر ناامیدی در وصال، می توان شخصیت او را جزو گروه درون گرایان احساسی برشمرد.

مولانا غیر از تجربه تلخ مهاجرت از امنیت بیشتری در دوران کودکی برخوردار بوده است. او همچون پدرش، بهاء ولد در جوانی به شهرت رسید و از اینکه با بزرگان و عارفان

و مردم شهر در ارتباط باشد، لذت می‌برد. براساس شواهدی چون علاقه به کسب علوم و شهرت‌طلبی، داشتن ارتباطات بسیار با عالمان و دانشجویان، حالات پس از تجربه عاشقی‌اش -شادی، سماع، موسیقی و در محفل یاران شعر سرودن نیز ویژگی‌های شخصیت عاشق در دیوان او، امید به وصل داشتن، تجربه‌های خاص عاشقی کردن که از اندیشه خلاقانه و منحصر به فرد است - می‌توان گفت که مولانا شخصیت برون‌گرای احساسی داشته است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Faezeh Payriz
Zanjani

 <https://orcid.org/0000-0002-2517-9495>

Mehdi Mahouzi

 <https://orcid.org/0000-0002-1556-4592>

Seyedeh Mandana
Hashemi Isfahan

 <https://orcid.org/0000-0003-3380-8199>

منابع

- امامی، نصرالله. (۱۳۷۷). *مبانی و روش‌های نقد ادبی*. تهران: انتشارات جامی.
- اقرانی ارگی، آزاده و مشهور، پروین دخت. (۱۳۹۷). *آنیمای معشوق در غزل‌های عطار بر پایه نقد کهن الگویی یونگ*. پژوهش‌نامه ادب غنایی، ۱۶(۳۰)، ۹-۳۰. doi: 10.22111/JLLR.2018.4074
- انزابی نژاد، رضا و حجازی، بهجت السادات. (۱۳۸۴). *سنخیت در عرفان و همانندسازی در روانشناسی با گذری بر اندیشه‌های عطار و مولوی*. *مجله زبان و ادبیات فارسی*، ۴۸(۱۹۷)، ۵۴-۳۵. doi: 20.1001.1.22517979.1384.48.197.2.4
- پاینده، حسین. (۱۳۹۷). *نظریه و نقد ادبی*. تهران: انتشارات سمت.
- پروین، لورنس‌ای و اولیورپی، جان. (۱۳۹۵). *شخصیت: نظریه و پژوهش*. ترجمه محمد جعفر جوادی و پروین کدیور. تهران: انتشارات آیش.
- دشتی، علی. (۱۳۸۴). *سیری در دیوان شمس*. تهران: انتشارات جاویدان.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۳). *صدای بال سیمرخ*. تهران: انتشارات سخن.
- سیاسی، علی اکبر. (۱۳۷۴). *نظریه‌های شخصیت*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

شارپ، داریل. (۱۳۹۶). *تیپ‌های شخصیتی: مدل تیپ شناسی یونگ*. ترجمه بابک نجفی. تهران: انتشارات هیرمند.

شاملو، سعید. (۱۳۸۲). *روان شناسی شخصیت*. تهران: نشر رشد.

شولتز، دوان. (۱۳۵۴). *مقاله نظریه شخصیت*. ترجمه یوسف کریمی. تهران: انتشارات ارسباران.

شیمیل، آن‌ماری. (۱۳۷۰). *شکوه شمس*. ترجمه حسن لاهوتی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

عطار، فریدالدین. (۱۳۸۶). *دیوان*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

_____ (۱۳۷۰). *منطق الطیر*. تهران: انتشارات اساطیر.

غلامپور آهنگر کلایی، لیلا، طاووسی، محمود و اوجاق عزیزاده، شهین. (۱۳۹۵). *تحلیل کهن الگوی*

خویشتن در منطق الطیر عطار. *جستارهای نوین ادبی*، ۴۹(۳)، ۴۵-۷۱. doi:

10.22067/JLS.V49I3.62514

فدایی، فرید. (۱۳۸۱). *یونگ و روان‌شناسی تحلیلی او*. تهران: انتشارات دانژه.

قنبری، بخشعلی. (۱۳۷۹). *در مصاف تندباد (تجربه‌های عرفان مولوی)*. تهران: انتشارات برسات.

کریم‌پور، نسرین و خزانه‌دارلو، محمدعلی. (۱۳۹۵). *روان‌شناسی نسوی بر مبنای ابعاد درون‌گرایی*

و برون‌گرایی. *پژوهش‌های دستوری و بلاغی*، ۶(۱۰)، ۱۵۵-۱۷۳. doi:

10.22091/JLS.2016.912

گورین، ویلفرد. (۱۳۷۰). *راهنمای رویکرد نقد ادبی*. ترجمه زهرا مهین خواه. تهران: انتشارات

اطلاعات.

مارتین، چارلز. (۱۳۹۴). *تیپ شخصیتی شما*. ترجمه سیدمرتضی نظری. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ

زندگی.

محمدی، علی و اسمعیلی‌پور، مریم. (۱۳۹۱). *بررسی تطبیقی کهن‌الگوی نقاب در آراء یونگ و*

ردپای آن در غزلیات شمس. *نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*، ۸(۲۶)، ۱۳۲-۱۶۴.

مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۷۶). *کلیات شمس تبریزی*. به قلم بدیع الزمان فروزانفر. تهران:

انتشارات امیرکبیر.

_____ (۱۳۸۱). *مثنوی معنوی*. تصحیح قوام‌الدین خرمشاهی. چاپ

ششم. تهران: انتشارات دوستان.

_____ (۱۳۸۸). *در عشق، زنده بودن*. شرح محمدرضا شفیعی

کدکنی. تهران: انتشارات سخن.

ولک، رنه و آستین، وارن. (۱۳۸۲). *نظریه ادبیات*. ترجمه ضیا موحد و پرویز مهاجر. تهران: انتشارات

علمی و فرهنگی.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۹). *انسان و سمبولهایش*. ترجمه محمود سلطانیه. چاپ سیزدهم. تهران: انتشارات جامی.

Translated References to English

- Aqrani Argi, A. and Mashhoor, P. (2018). Beloved's Anima in Attar's Ghazalyyat (Based on Jung's Archetypal Criticism). *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 16, No. 30, pp. 9-30. doi: 10.22111/JLLR.2018.4074 [In Persian]
- Anzabi Nejad, R. and Hejazi, B. S. (2005). Similarity in Mysticism and Imitation in Psychology with a Focus on the Thoughts of Attar and Rumi. *Journal of Persian Language and Literature (Former Journal of the Faculty of Literature, University of Tabriz)*, Vol. 48, No. 197, 35-54. doi: 20.1001.1.22517979.1384.48.197.2.4 [In Persian]
- Attar, Farid al-Din. (2007). *Poetical Works*. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- _____. (1991). *Mantegh O Teir*. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Dashti, A. (2005). *A Voyage Through "Divan e Shams"*. Tehran: Javidan. [In Persian]
- Fadaei, F. (2002). *Jung and his Analytical Psychology*. Tehran: Jami. [In Persian]
- Ghanbari, B. (2000). *Against Hurricane (Rumi's Mysticism Experiences)*. Tehran: Barsat. [In Persian]
- Gholampour Ahangar Kalaei, L., Tavoosi, M. and Ojaghalizadeh, Sh. (2015). An Ancient Analysis of "Selfness" Pattern in Mantiq-ut-Tayrof Attar. *New Literary Studies*, Vol. 49, No. 3, 45-71. doi: 10.22067/JLS.V49I3.62514 [In Persian]
- Gorin, W. (1991). *An Approach to the Literary Criticism*. Translated by Mahinkhah, Z. Tehran: Etela'at. [In Persian]
- Imami, N. (1998). *Principles and Methods of Literary Criticism*. Tehran: Jami. [In Persian]
- Jung, C. G. (2020). *Man and his Symbols*. Translated by Soltanieh, M. Thirteenth Edition. Tehran: Jami. [In Persian]
- Karimpour, N. and Khazaneh Darloo, M. A. (2016). Personality Psychology of Zeidari Nasavi Based on Introversion and Extraversion Aspects, Rhetoric and Grammer Studies, Vol. 6, No. 10, 155-173. doi: 10.22091/JLS.2016.912 [In Persian]
- Martin, Ch. (2015). *Your Personality Type*. Translated by Nazari, S. M. Tehran: Culture of Life Foundation. [In Persian]
- Mohammadi, A. and Ismailipour, M. (2012). Persona in the Works of Jung and Jalāl al-Din Balkhi (Divan-e Shams): A Comparative Study. *Mytho-Mystic Literature*, Vol. 8, No. 26, 132-164. [In Persian]
- Payende, H. (2018). *Literary Theory and Criticism*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Parvin, L. and Oliverpi, J. (2016). *Personality: Theory and Research*. Translated by Javadi M. J. and Kadivar, P. Tehran: Ayeesh. [In Persian]

- Rumi, Jalaluddin Mohammad. (1997). *Divan e Shams Tabrizi*. Edited by Badi-ol-Zaman Forouzanfar. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- _____. (2002). *Masnavi Manavi*. Edited by Khorramshahi, Gh. Sixth edition. Tehran: Doostan. [In Persian]
- _____. (2009). *Being Alive In Love*. Description of Shafiei Kadkani, M. R. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Sharp, D. (2017). *Personality Types: Jung's Typological Model*. Translated by Najafi, B. Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Shamloo, S. (2003). *Personality Psychology*. Tehran: Roshd. [In Persian]
- Schimmel, A. (1991). *Glory of the "Shams"*. Translated by Lahouti, H. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Schultz, D. (1975). *Personality Theory Article*. Translated by Karimi, Y. Tehran: Arasbaran. [In Persian]
- Siasi, A. A. (1995). *Theories of Personality*. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Wellek, R. and Austin, W. (2003). *Literary Theory*. Translated by Movahed, Z. and Mohajer, P. Tehran: Elmi & Farhangi. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. H. (2004). *The Sound of Phoenix's Wings*. Tehran: Sokhan. [In Persian]

استناد به این مقاله: پایریز زنجانی، فاتره، ماحوزی، مهدی و هاشمی اصفهان، سیده ماندانا. (۱۴۰۳). کاربست روان کاوی شخصیت یونگ در غزلیات عطار و مولانا با تکیه بر دو مقوله وصل و هجر. *متن پژوهی ادبی*، ۲۸(۹۹)، ۳۴۹-۳۷۶. doi: 10.22054/LTR.2021.60966.3384

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.